

ӘОЖ 94(4/9)

Н.А. Байгараев

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: nur-aina@mail.ru

XX ғасырдың 60-70 жылдарындағы Ирақтағы саяси жағдай және Күрдтер автономиясы мәселесі

Мақалада зерттеу нысаны ретінде алынған Таяу және Орта Шығыстағы бірқатар мемлекеттер тарапынан қысым көріп келе жатқан, сонау XX ғасырдың бас кезінде Осман империясы тарих сахнасынан кеткен күннен, еркіндікті аңсаған күрд халқының автономия алуға ұмтылысы өткен ғасырдың ортасынан бастап қолға алынғанына қарамастан, бұл әлі күнге өз шешімін таппай келе жатқан өзекті мәселелердің бірі. Мақалада аталған мәселенің өрбу үдерісі сарапқа салынды және XX ғасырдың 60-70 жылдарындағы Ирақтағы саяси жағдайды сипаттап, алғаш рет күрдтердің заңды автономияға қол жеткізуі нақты құжаттар негізінде қарастырылды.

Түйін сөздер: келісім, автономия, ұлттық құқық, билік.

N.A. Baigarayev

The political situation in Iraq, and the problem of Kurdish autonomy in 1960-1970

This article addresses problems of Kurdish autonomy and the ways of its resolving in the context of the situation in Iraq in 1960-1970 on the basis of historical juridical documents.

Keywords: agreement, autonomy, national law, power.

Н.А. Байгараев

Политическая ситуация в Ираке и проблема курдской автономии в 60-70 гг. XX в.

В данной статье рассматриваются вопросы курдской автономии и пути их преодоления в контексте политической ситуации в Ираке в 60-70 гг. XX в. на основе историко-юридических документов.

Ключевые слова: соглашение, автономия, национальное право, власть.

Тарихи тамырын сонау ерте кезден алып, өзіндік ұлттық өзгешелігімен ерекшеленетін, мәдениеті ұлттық дәстүрге бай күрд халқы қазіргі таңда Таяу және Орта Шығыстағы бірқатар мемлекеттер тарапынан қысым көріп келеді.

Ирақтағы саяси әрекеттердің түптөркіні сонау XX ғасырдың 60-жылдардың аяғы, 70-жылдардың бас кезімен тұспа-тұс келеді. Күрдістан халқы құрылымының өзгеріске ұшырауы, алғаш ресми автономияға қол жеткізуі де осы тұста болды. Күрдтер туралы зерттеулерде бұл кезең қарастырылғанымен, осы аралықтағы саяси жағдайды жан-жақты ашып, құжаттық де-

ректермен толықтырып, тарихи шолу жасауға талпыныс жасалды.

1966 жылдың 13 сәуірінде Ирақтың сол кездегі президенті Абдель Салям Ареф құпия жағдайда әуе апатынан қайтыс болып, орнына Ирак Республикасының президенті билігіне бауыры Абдель Рахман Ареф келді. Осы кезеңде мемлекеттің премьер-министрі Абдель Рахман әл-Баззас күрдтер мәселесінің оң шешім табуын қатаң бақылап, өз сөзінде: «Мен және менің үкіметім күрд мәселесін бейбіт жолмен шешуге ниетті... Ирак тек арабтардың ғана емес, ол тең дәрежеде күрдтердікі де болып та-

былады», – деп айтты [1, 222]. Баззздың осы бағытта жүзеге асырған шарасының арқасында күрд қозғалысының басшысы Мұстафа Барзанимен келісімге келіп, күрд халқының тағдырын бейбіт жолмен шешуге мүмкіндік берді. Тараптар арасында орын алған бірнеше кездесулерден кейін 1966 жылдың 29 маусымында Ирак үкіметі мен күрдтер арасында келіссөздер жүргізіліп, нәтижесінде төмендегідей мазмұндағы келісім жасалынды:

Біріншіден, Үкімет, арабтар мен күрдтердің құқықтары, міндеттері тең болатын, негізгі екі ұлтты біріктіріп отырған біртұтас Ирак мемлекетінде күрд ұлты мен күрдтердің ұлттық құқықтарын мойындауға дайын.

Екіншіден, Үкімет, жоғарыда айтылғандардың барлығына заң шығару арқылы бар күшін салуға дайын, заң даярлану барысында және бұл заң жекелену принципіне негізделетін болады.

Үшіншіден, Үкімет, тұрғындардың басым бөлігін күрдтер құрайтын аудандарда араб тілімен қатар күрд тілін ресми тіл ретінде мойындайды. Жергілікті жиналыстарда айқындалған және мақұлданған заң шеңберінде араб тілімен бірге күрд тілінде білім берілетін болады.

Төртіншіден, Үкімет, уақытша конституцияда қарастырылғандай парламенттік сайлауларды мерзімінде өткізуге табандылық танытатындары туралы мәлімдеді. Күрдтер парламент сайлауында елдегі халықтың жалпы санына қатысты пропорционалды және сайлау заңына сәйкес сайлануға ұсынылады.

Бесіншіден, Үкімет, күрдтердің араб бауырлармен қатар халық санына қатысты пропорционалды түрде барлық мемлекеттік мекемелерге, министрлер мансабын қоса алғанда, атқарушы билік органдарының шенеуніктері, заң, дипломатиялық және әскери қызметтер жұмысына араласуға жіберілетіндігін мәлімдеді.

Алтыншыдан, Үкімет бағдарламасында елдегі және шетелдегі жоғары оқу орындарында білім алушы күрдтер санын көбейтіледі.

Жетіншіден, «Солтүстікте» университет ашылады және провинциялардағы жергілікті әкімшілік қызметтерге күрдтердің қатарынан шенеуніктік жұмыстарға тарту мүмкіндіктері қарастырылды.

Сегізіншіден, парламенттік өмір ережесін қалыптастыру барысында «кейбір саяси ұйымдар құрылып және баспасөз халық қалауын білдіре

алады», бұл ереже заңмен анықталған шеңберде күрдтерге де таралады: «күрд және араб тілінде немесе екі тілде бірдей саяси және әдеби басылымдарды жариялауға да рұқсат беріледі».

Тоғызыншыдан, «Зорлық-зомбылық актілері аяқталу барысында» (Күрдістанда жүргізілген соғысты Барзани солай атағанды жөн көрді), соған қатысқандардың барлығына жалпы амнистия жүргізіледі. Барлық шенеуніктер мен қызметкерлерге бұрынғы мансаптары қайтарылады және үкімет күрд жұмысшыларының бұрынғы босатылған жұмыс орындарына қайтарылуына бар күшін салатындығын өз міндетіне алады.

Оныншыдан, осы бағдарлама жарияланғаннан кейінгі екі ай аралығында барлық әскери және полиция қызметкерлері қолдарындағы қаруларымен өз бөлімшелеріне қайтулары керек. Сондай-ақ, күрдтермен соғыс барысында үкімет жағында соғысқан «қосалқы әскери топтар да» (үкімет сатқын-джашыларды осылай атаған) қалыпты өмірге оралуы тиіс.

Он біріншіден, «Зорлық-зомбылыққа қарсы тұруға» бағытталған қаржының барлығы енді Солтүстікті (Күрдістанды) қалпына келтіруге жұмсалады.

Он екіншіден, өмір сүріп жатқан тұрғылықты жерін тастап кетуге мәжбүр болған күрд халқының жеке тұлғалары мен топтары өз жеріне қайтарылып, оларға тиісті өтемақы төленеді [2, 255-257].

Маусым бағдарламасында күрд халқының аңсаған автономия мәселесі қарастырылмады. Сондықтан, күрдтер автономиясы мәселесі әрі қарай да шешімін таппаған өзекті мәселе болып қала берді.

Бұдан кейінгі жылдар да президент Абдель Рахман Ареф билігі халық тарапынан қолдау таппай, ол әскер мен мемлекеттік аппаратқа арқа сүйеді. Ол біржағынан ірі жер иеленушілер мен буржуазияның, екінші жағынан еңбекшілердің арасында тепе-теңдікті сақтағысы келді. Бірақ мемлекеттегі саяси тұрақсыздық елдегі дағдарысты ушықтыра түсті. Оның үстіне күрд революциялық-демократиялық қозғалыс басшылары Ареф режимімен келіспей, оған қол ұшын беруге мүдделі болмады. Саяси билікке күрдтердің қарсы болуы оппозициялық топтар үшін тиімді болды, олар бұл жағдайды өздерінің көздеген мақсаттарына жетуде басты фактор ретінде қолдануға тырысты.

1968 жылы Ирақта оппозициялық партиялар мен топтар кезекті мемлекеттік төңкеріс жасап, 17 шілдеде төңкерісшіл офицерлер тобы мен Баас (Арабтың әлеуметтік өркендеу партиясы) партиясының өкілдері билікті өз қолдарына алды. Төңкерістен кейін құрылған революциялық басқару Кеңесі генерал Ахмед Хасан әл-Бакрді республиканың президенті етіп тағайындайды. Баас партиясы ұлы державалармен «поляризация орталығы» тұжырымдамасы негізінде қарым-қатынас орнатуға тырысты. Мәселен, КСРО мен АҚШ басқа мемлекеттерді өздерінің геосаяси мүддесі бар аймаққа айналдыруға тырысқан кезде, Баасистік Ирақ екі жақтың да ымырасыз ықпалына түсіп қалмауға тырысып, дамушы елдердегі ұлы державалардың ықпал жасау аймағының ұлғаюына қарсы тұрмақ болды. Сонымен қатар Израильге қарсы саяси күрес Ирақ басшылығының Таяу және Орта Шығыстағы сыртқы саяси стратегиясының негізі болып табылды [3, 25].

Әл-Бакр үкіметі күрдтер мәселесін бейбіт жолмен шешуге дайын екендіктерін білдірді. Жаңа үкімет басшылары күрд халқына олардың талаптарын толық қанағаттандыратын жағдай жасауға және саяси бостандықты қалпына келтіруге уәде берді. Ирақ мемлекетінің басшысы жаңа режимнің «демократиялық, революциялық, біртұтас және прогрессивті» болатындығын жариялады. Осыған орай, Ирақтың революциялық басқару Кеңесі коммюнике жариялады. Онда 1966 жылы 29 маусымда күрдтермен жасалған келісімді орындау мақсатында солтүстікте азаматтық және әскери құқық бұзған тұлғалардың барлығы амнистияға жатқызылды. Сондай-ақ Коммюникеде бұл келісім елдің солтүстігіндегі әскери қақтығыстардың аяқталуына негіз болды және күрдтер мәселесін бейбіт жолмен шешуде басшылыққа алынды. Кеңес осы келісімнің орындалуы үшін барынша күш салатындығын атап көрсетті [4, 4].

Жаңа үкіметтің елдегі қоғамдық өмірді демократияландыру мен өзекті мәселелерді шешуде нақты, жүйелі ұсыныстар жасамауы, олардың ұстанған саясатының эфемерлі және бұлыңғыр сипатта болғандығын көрсетті. Бұл жағдай күрдтер қозғалысының лидерлеріне де тікелей қатысты болғандықтан, оларға күрдтер мәселесін реттеуде құрғақ уәде емес нақты шешімдер

қажет еді. Сондықтан да 1968 жылдың 17 шілдесіндегі төңкерістен кейінгі күрдтердің революциялық демократиялық қозғалысының лидерлері мен үкімет арасындағы қарым-қатынас өзара сенімсіздікпен сипатталды. Мәселен, үкімет күрд халқының ұлттық құқықтарын формальды түрде мойындағанымен, 1968 жылы қыркүйекте қабылданған Ирақ Республикасының жаңа уақытша конституциясында күрдтердің автономиясына қатысты нақты ережелер болмады. Күрдтердің ұлттық мүддесін айқындайтын Күрдістанның демократиялық партиясы (КДП) тәуелсіз дербес әрекет ету құқығына ие болмады. Күрдтер мәселесінің шешім таппауы елдегі жағдайдың тұрақтануына кедергі келтірген басты себеп болып қала берді. Бұдан кейінгі кезеңдегі үкіметтің күрдтермен жақындасуға бағытталған шаралары еш нәтиже бермеді.

1970 жылдың 11 наурызында президент Бакр Бағдат радиосы мен теледидарынан Ирақ мемлекеті аумағында күрдтердің ұлттық автономияға құқықтарын мойындау негізінде бейбіт келісім туралы декларация жариялады. Арабтармен бірге күрдтер де Ирақтың негізгі ұлты ретінде танылды. Тарихта алғаш рет күрд ұлтының өкілі вице-президент, бес күрд өкілі министр лауазымын иеленді. Аталғандардың барлығы Бағдаттағы үкімет құрамына енді. Тарихта бұл құжат «1970 жылғы 11 наурыз бағдарламасы» деген атпен қалды. Ирақтың солтүстігіндегі күрдтермен соғыстың аяқталуына орай өткізілген демонстрация Бағдаттың ат-Тахрир алаңында өтіп, мінбеде Ирақ президенті әл-Бакр, Саддам Хусейн және Мустафа Барзанидың ұлдары Идрис пен Масуд ұлттық киімде тұрды [5, 332].

Бағдатта ирақ үкіметі мен күрд лидерлері арасында күрдтер мәселесін реттеу туралы келісімге қол жеткізілгендігі ресми хабарланды. Күрд мәселесін бейбіт және демократиялық жолмен шешуге қол жеткізген келісімнің мазмұны төмендегідей болды:

1. Күрд тілі тұрғындардың басым бөлігін күрдтер құрайтын провинцияларда араб тілімен қатар ресми тіл болуы керек. Осы провинцияларда білім беру күрд тілінде жүргізілуі тиіс. Ирақтың басқа провинцияларында күрд тілі қолданыстағы заңға сәйкес екінші тіл болуы керек.

2. Мемлекеттік аппаратта, ведомстваларда, әскерде және т.б. маңызды әрі жауапты лауазымдарды иеленуде күрдтер мен арабтардың арасында тең құқықтың болуы, сонымен қатар күрд ағайындарымыз билікті басқаруға атсалысуы тиіс.

3. а) Күрд халқының мәдениет пен білім саласында кенже қалуларына байланысты күрдтердің ұлттық тілі мен мәдени құқықтары салаларында революциялық басқару Кеңесі қабылдаған шешімдердің орындалуын жеделдету арқылы артта қалушылықты жою жоспарын құру қажет;

ә) оқу орындарынан шығарылған және осы аймақта орын алған тәртіп бұзушылықтарға байланысты оқуларын тоқтатуға мәжбүр болған барлық білім алушылар оқу орындарына қайта қабылдануы қажет және бұл мәселе түбегейлі шешілуі керек;

б) Күрдістанда мектеп санын көбейту және сол мектептердегі білім деңгейін көтеру, күрд студенттерін университеттерге, әскери мектептерге, колледждер мен басқа оқу орындарына арабтармен тең дәрежеде қабылданулары қажет.

4. Басым бөлігі күрдтерден құралған әкімшілік аймақтағы әкімшілік мекеме қызметкерлері күрдтер немесе күрд тілін жақсы меңгерген тұлғалар болуы керек. Жауапты қызметтерге, яғни губернатор, губернатордың көмекшісі, полиция бастығы және т.б. қызметтерге тағайындауды жүзеге асыру қажет.

5. Үкімет күрд халқының студенттік, жастар, әйелдер, мұғалімдер және т. б. ұйымдарын құру құқығын мойындады. Бұл ұйымдар Ирактағы басқа да ұлттық ұйымдармен бірге тең дәрежедегі мүшесі болады.

6. а) Манифест жарияланған күннен бастап осы аудандағы оқиғаларға қатысқандардың барлығына амнистия жасалынады.

б) барлық жұмысшылар мен қызметкерлер, азаматтық болсын, әскерилер болсын бұрынғы атқарған қызметтеріне қайта қайтарылуы керек.

7. а) Таяу арада Күрдістанның барлық салаларында қажетті шараларды іске асыру қажет. Ол үшін қажетті арнайы қаржы бөлу керек;

ә) елдің экономикалық даму жоспарын әзірлеу барысында Ирактың барлық аудандарының тең құқықтық жағдайын және Күрдістанның артта қалғандығын ескеру қажет;

б) арабтар мен күрдтердің арасындағы қақтығыстарда қаза болған күрдтердің отбасыларына ақшалай жәрдемақы берілсін;

в) сауатсыздықты жою бойынша арнайы іс-шаралар дайындалсын.

8. Күрдтер мен арабтар бұрынғы тұрғылықты жерлеріне қайтарылсын.

9. Күрдістандағы аграрлық реформа туралы заңды қолданысқа енгізу жеделдетілсін, феодалдық қатынасты жою мақсатында осы заңға қажетті толықтырулар енгізілсін, шаруаларға лайықты жер телімдерін алуға көмек көрсетілсін және олар осы уақытқа дейін алынып келген шамадан тыс жоғары салықтан босатылсын.

10. Ирактың уақытша конституциясына келесі толықтыруларды енгізу туралы келісімге қол жеткізілді:

а) ирак халқы негізгі екі ұлт – арабтар мен күрдтерден және ирак бірлестігі ауқымында аз ұлт өкілдерінен тұрады;

ә) күрд тілі араб тілімен қатар ресми тіл болып табылады;

б) жоғарыда аталған екі бөлім тұрақты конституцияға бекітілуі керек.

11. Барлық радиотаратылым құралдары мен әскери техника үкіметке қайтарылуы керек.

12. Вице-президенттердің бірі күрд болуы тиіс.

13. Осы манифесттің мәтініне провинцияның заңнамасына қатысты толықтырулар енгізілуі керек.

14. Манифест жарияланғаннан кейін Жоғарғы комитет осы манифесттің жүзеге асырылуына жауапты болғандықтан қажетті келесі шараларды қабылдауы керек: ресми халық санағына сәйкес басым бөлігін күрдтер құрайтын әкімшілік аудандар мен провинцияларды біріктіру. Үкімет осы аудандардың дамуына, осы процеске күрдтердің қатысуын күшейтуге және кеңейтуге, сонымен бірге күрдтердің өзін-өзі билеу құқықтарына кепілдік беруге күшін барынша жұмылдырады.

Осы ауданда әкімшілік бірлестіктер құрылғанға дейін барлық күрд мәселелері Жоғарғы комитет пен солтүстік провинциялардың губернаторлары арасындағы сирек өтетін кездесулер арқылы жүзеге асырылатын болады.

Күрдтердің өзін-өзі билеуі Ирак Республикасы шеңберінде жүзеге асырылатын болғандықтан осы аудандағы ұлттық ресурстарды пай-

далану республиканың орталық органдарының құзыретінде болмақ.

15. Күрдтер барлық тұрғындардың пайыздық құрамына сәйкес ирак мемлекетінің заңнамалық органдарына қатысатын болады [2, 280-282].

Ирак президенті Ахмед Хасан әл-Бакр Бағдат радиосында сөйлеген сөзінде күрдтер мәселесін реттеу туралы келісім конституцияға елдің халқы екі ұлттан – араб және күрдтерден тұратындығы туралы түзетулер енгізуді қарастыру қажеттігін атап көрсетті. Бакр күрдтер мәселесін реттеу бойынша ирак үкіметінің дайындаған іс-шаралары күрд лидері Мұстафа Барзанимен алдын ала келісілгендігін және оның қолдағанын хабарлады. Бағдат радиосы хабарлағандай, Мұстафа Барзани қол жеткізілген күрдтер мәселесін реттеу туралы келісімді «демократиялық және бейбіт» келісім ретінде қабылдады. Күрд басшысы Ирак президенті Бакрға жолдаған жеделхатында осы келісімнің араб және күрд ұлттарының арасындағы ынтымақтастықты, сонымен қатар олардың тарихи ағайын бауырластығын сипаттайтындығын көрсетті [5, 332].

1970 жылы Ирактың революциялық басқару Кеңесінің төрағасы және Баас партиясы бас хатшысының орынбасары Саддам Хусейн Тикрити «Правда» газетінің Бағдаттағы арнайы корреспонденті Е.М. Примаковқа берген сұхбатында: «елдің солтүстігіндегі жағдайға қатысты барлық мәселелердің реттелуі негізінде Ирак арабтары мен күрдтері арасында туыстық қатынастың орнайтындығы және қол жеткізілетін келісім арабтар мен күрдтер арасындағы бауырлас қарым-қатынасты қамтамасыз ететін принципіалды, саяси және конституциялық шешім болады. Өйткені бұл екі ұлт территориялық жағынан біріккен, олардың тағдыры бір», – деді [6, 4].

1971 жылы 18 тамызда Бағдатта Күрдістан Демократиялық партиясының 25 жылдығына орай митинг өтті. Бұл митингіге жиналған Ирактың барлық прогрессивті күштерінің басты мақсаты күрд мәселесін бейбіт жолмен шешу еді, сондықтанда олар бір тудың астына бірікті. Осы митингте КДП көрнекті өкілі Салех әл-Юсуфи өз сөзінде 1970 жылғы күрд мәселесін бейбіт жолмен шешу келісімін «Ирактың барлық прогрессивтік күштерінің жеңісі» деп атап көрсетті [1, 304].

Дегенмен, осы кезеңде Иракта коммунистерге қарсы террор ұйымдастырылғаны тарихтан бізге белгілі. Үкімет мүшелерінің кейбіреулері КДП-мен қатынасты жақсарту керектігін баса айта отырып, Ирак коммунистік партиясы (ИКП) мен КДП арасын ушықтырғысы келді. 1971 жылдың қыркүйегінде күрдтер қозғалысының лидері М. Барзани өміріне сәтсіз қастандық жасалып, КДП мен үкімет арасындағы қатынас одан әрі ушыға түсті.

Баас партиясы революциялық-демократиялық күштерсіз елдің ішкі саяси жағдайын тұрақтандырудың мүмкін еместігіне көздері жеткеннен кейін, империализмге қарсы, прогрессивті идеялар негізіндегі ұлттық-патриоттық партияларды біріктіруді көздеді. Осы мақсатта, 1971 жылы 16 қарашада президент Ахмед Хасан әл-Бакр елдің ұлттық хартиясының жобасын жариялады. Бұл құжатта Ирактың ұлттық және прогрессивті күштерінің ынтымақтастығы империализм мен сионизмге қарсы күресте негізге алынуы тиіс екендігі көрсетілген. Жоба бойынша елде қабылданған заңға сәйкес ұлттық жиналыс жасалып, тұрақты конституция қабылданады. Бағдарламалық құжатта Баас партия мен КДП арасындағы ынтымақтастық арқылы 1970 жылғы 11 наурыз келісімінің барлық бөлімдерін жүзеге асыру негізінде күрдтер мәселесін бейбіт жолмен шешу баса айтылды [7, 5].

1973 жылдың ортасында ұлттық прогрессивті майдан (ҰПМ) құру бойынша маңызды қадам жасалды. 17 шілдеде Баас партиясының аймақтық басқармасының бас хатшысы Ахмед Хасан әл-Бакр мен ИКП ОК бірінші хатшысы Азиз Мұхаммед ұлттық прогрессивтік майдан аясында ынтымақтастық туралы бірлескен коммюникеге қол қойды. Баас және ИКП басшылығы КДП-ны ҰПМ-ға қосылуға шақырды. Бірақ, КДП Бағдаттың наурыз айындағы манифесттің барлық бөлімдерін орындамағанын алға тартып, қосылудан бас тартты. Осы мәселе бойынша келіспеушілік Иракта күрд халқына автономия беру туралы заңды қабылдау барысында шиеленісе түсті.

1974 жылы 11 наурызда Ирак Республикасының үкіметі № 33 Күрд автономиялық ауданын құру туралы Заңды қабылдады [8, 218].

Автономия келесі принциптер бойынша жүзеге асырылды, ол заңның қысқаша мәтіні төмендегідей:

1-бап. а) Осы заңға сәйкес Күрдістан деп аталатын ауданға автономия беріледі;

ә) 11 наурыздағы келісімнің мәтініне сәйкес жалпыға бірдей санақ күрд халқының басым бөлігі тұратын аймақтың шекарасын анықтайды. Мұнда осы шешім негізінде 1957 жылғы санақ мәліметтері де ескеріледі;

б) бұл аудан Ирак Республикасының экономикалық, саяси және заң бірлігі аясында өзін-өзі басқару құқығына ие дербес әкімшілік бірлік болып табылады;

в) бұл аудан Ирактың ажырамас бөлігі, ал оның халқы Ирак халқының бөлінбес элементі болып табылады;

г) Эрбиль қаласы автономдық ауданның әкімшілік орталығы болады;

д) өзін-өзі басқару органдарын Ирак Республикасы органдарының бір бөлігі құрайды;

2-бап. а) Бұл ауданда күрд тілі араб тілімен қатар ресми тіл ретінде жарияланады;

ә) араб тілі оқытылатын білім берудің барлық сатыларында оқыту күрдтер үшін күрд тілінде жүргізіледі;

б) ауданда күрд тілін оқыту да міндетті болып табылатын арабтар үшін оқу орындары салынады;

в) ауданның тұрғындарына ана тілінен тәуелсіз кез келген мектепті таңдауларына құқық беріледі;

г) барлық сатыдағы оқу ісі мемлекеттің жалпы оқу-тәрбиелік саясатына бағынады.

3-бап. а) осы аудандағы арабтар мен басқа аз ұлт өкілдерінің құқықтары мен бостандықтары конституциямен, заңмен және басқа тиісті шешімдермен қамтамасыз етіледі, ал автономдық әкімшілік аталған шаралардың жүзеге асырылуына міндетті;

ә) араб халқы және аз ұлттар барлық өзін-өзі басқару органдарына санына сәйкес ұсынылуы керек.

4-бап. Әділет органдарының құрылымы мен қызметіне қатысты.

Аталмыш заңда әрі қарай автономдық ауданның қаржы құқығы қарастырылған.

5-бап. Жеке алғанда автономдық аудан «жалпы мемлекеттік жүйеде дербес әкімшілік бірлік болып табылады».

10-бап. Заң шығарушы кеңес автономдық ауданның заң шығарушы өкіметінің сайланбалы органы болып табылады. Оның негізі, ұйымы және қызметі заңмен анықталады.

11-бап. Заң шығарушы кеңестің мүшелері төрағаны, оның орынбасары мен хатшысын сайлайды. Заң шығарушы кеңес саясат, экономика және мәдениет салаларында автономдық құқыққа ие. Заң шығарушы кеңес Атқарушы кеңестің қызметін бақылайды.

13-бап. Атқарушы өкіметтің қызметтерін Атқарушы кеңес жүзеге асырады. Бұл орган төрағадан, оның орынбасарынан және 14 мүшесінен тұрады. Республика президенті заң шығарушы кеңестің бір мүшесіне Атқарушы кеңесті құруды және оны басқаруды жүктейді. Атқарушы кеңестің төрағасы мен мүшелері министрлер құқығына ие. Республика президенті Атқарушы кеңестің төрағасын қызметінен босатуға құқығы бар, босатқан жағдайда кеңес таратылады.

20-бап. Кеңес мүшелерінің жартысы отставкаға кетіп, қызметін жалғастыра алмаған жағдайда, заңды негізсіз және мандаттық комиссия шешімімен келіспеген жағдайда Республика президенті Заң шығарушы кеңесті тарату құқығына ие.

Заң шығарушы кеңес таратылған жағдайда, Атқарушы кеңес оның қызметтік өкілеттігін 90 күндей, жаңа заң шығарушы кеңес құрылғанша жүзеге асырады [2, 291-293].

Қалай болғанда да, бұл қабылданған заң КДП басшылары тарапынан қолдауға ие болмады. Өйткені біріншіден, Баас пртиясының өкілдері ҰПМ-ның жоғары басшылық органдарында көпшілік орынды өздеріне қалдырды, сол арқылы олар кез келген мәселеде басымдылыққа ие болады. Мәселен, басшылық органының 16 мүшесінің 8 орнын – Баас партиясы, 3 орнын – ИКП, 3 орнын – КДП, 2 орнын – тәуелсіз ұлтшылдар иеленді. Екіншіден, КДП басшыларының пікірлері бойынша, байырғы күрд территориялары Киркук, Ханекин және Синджар (Шангал) аудандары автономия құрамына енгізілуі тиіс еді, бірақ ол автономды ауданның шекарасына кіргізілмеді. Сонымен, төрт жылда әрең дегенде қол жеткізілген тыныштық бұзылып, арты бірнеше әскери қақтығысқа ұласты.

КДП оңшыл басшылығының келешекті дұрыс болжай білмеген саясатының нәтижесінде XX ғ. 60-жылдарына таман басталған күрд халқының өздерінің ұлттық құқықтары мен аңсаған автономия үшін күрестері 70-жылдардың ортасында жеңіліске ұшырады.

References

- 1 Oganyan R. Kurdy v plameni voyny. – M.: Grifon, 2005. – 312 s.
- 2 Mgoi Sh. Kh. Kurdskiy natsionalnyy vopros v Irake v noveishee vremya. – M.: Nauka. Glavnaya redaktsiya vostochnoi literatury, 1991. – 324 s.
- 3 Brzezinski, Zb., Murphy, R., Scowcroft, B. Differentiated Containment// Foreign Affairs (FA). – 1997. – Vol. 76. – № 3. – P. 20-31.
- 4 Meropriyatiya Irakskikh vlastei // Pravda. – 08. 08. – 1968. – №221 (18268). – 6 s.
- 5 Primakov E. M. Konfidentsialno: Blizhniy Vostok na stsene i za kulisami (vtoraya polovina XX-nachalo XXI veka). – M. : Rossiyskaya gazeta, 2006. – 384 s.
- 6 Primakov E. Irak: pered vazhnymi resheniyami // Pravda. – 29. 01. – 1970. – № 29 (18807). – 6 s.
- 7 Natsionalnaya khartiya Iraka // Pravda. – 17.11.1971. – № 321 (1964). – 6 s.
- 8 Kurdscoe dvizhenie v novoe i noveishee vremya. – M.: Nauka. Glavnaya redaktsiya vostochnoi literatury, 1987. – 304 s.